

УДК 37.015.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.1/21>**Мельник В. М.**

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ У ПРОЦЕСІ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Стаття висвітлює особливості молодшого шкільного віку як одного з вікових періодів типового психічного розвитку індивідів. Проаналізовано новітню науково-методичну літературу щодо розбудови сприятливого шкільного простору у сенситивний період переходу до нового соціального статусу школяра. Ці зміни передбачають появу нових обов'язків, розширення кола спілкування в незнайомому фізичному просторі. Звідси відзначено підвищену необхідність інтегрованої співпраці батьків і психолого-педагогічних працівників задля підтримки психічного здоров'я дітей та безпечного запуску цілеспрямованої освітньої діяльності.

У результаті теоретичного аналізу вітчизняних та іноземних джерел широко описано поняття «психологічні умови», встановлено перелік зовнішніх і внутрішніх психологічних умов, які суттєво впливають на успішність перебігу освітньої діяльності учнів початкової школи. Стаття всебічно розкриває значення налагодження сприятливих психологічних умов задля ефективного навчально-виховного процесу, інтелектуальної активності, реалізації навичок самоконтролю, накопичення соціального досвіду в новому контексті.

У статті запропоновано шляхи облаштування фізичного простору класу та прийоми психологічної та розв'язкової спрямованості вчителів і шкільних психологів для профілактики труднощів навчального процесу, емоційного розвантаження, які допоможуть школярам подолати стресові обставини, запобігти ускладненим наслідкам хибних психологічних умов навчання в початковій ланці середньої освіти. Розглянуто можливі варіанти створення сприятливої атмосфери почуття безпеки й психоемоційного комфорту, що допоможе молодшим школярам бути спокійними, стійкими, врівноваженими, посилити власний емоційний інтелект.

У матеріалах статті викладено схему зв'язку між мотивацією, новоутвореннями навчальної діяльності (рефлексія, довільність пізнавальної активності) та подальше становлення емоційно-вольової сфери у дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: психологічні умови, шкільний вік, заклад освіти, освітнє середовище, освітня діяльність, початкова школа, молодші школярі.

Постановка проблеми. Попри воєнний стан в Україні з 2022 року, питання забезпечення толерантного, недискримінаційного, доступного та якісного інклюзивного середовища в освітні заклади не втрачає своєї актуальності [6, с. 414]. Власне, наразі можна спостерігати ситуацію посиленої необхідності розбудови сприятливого психологічного клімату в колективі однолітків і педагогів, врахування психоемоційного стану школярів в умовах війни.

Сучасні основоположні засади безпечного освітнього середовища враховують створення умов мотивації учіння, посилення творчого розвитку завдяки особистісно орієнтованій моделі освіти. Концептуальні ідеї новітнього навчального процесу забезпечують права освітян, задовольняють їхні потреби та інтереси через створення безпечних умов діяльності, комфортної міжособистісної взаємодії, емоційного благополуччя дітей і дорослих [6, с. 96; 8].

Високі показники ефективності освітнього процесу залежать від якості нормативно-правового регулювання роботи закладу освіти, інформаційного забезпечення, навчально-методичної бази; кадрового, матеріально-технічного забезпечення установи, а також від вдалої гармонійної взаємодії між усіма учасниками: здобувачами освіти, їх батьками (законними представниками), педагогічними працівниками. Така співпраця ґрунтується на взаємній повазі, відкритому діалозі, відповідальному ставленні до виконання персональної ролі, готовності до спільного планування освітньої траєкторії [8; 9, с. 52–53]

Серед переліку негативних психологічних умов можна виділити: напружене спілкування в колективі однокласників, довготривале інтенсивне сприймання одноманітної інформації, необхідність термінового одночасного ухвалення кількох рішень при виконанні певного навчаль-

ного завдання, обмежений час на опрацювання повністю нового чи складного матеріалу. Особливо виокремлюють недоброзичливі стосунки між вчителями та учнями, а також несприятливий клімат у шкільному колективі, наявність затяжних невіршених конфліктів. Всі вказані компоненти ізолювано чи в поєднанні між собою підвищують ризик розвитку проблем психічного здоров'я (депресивні епізоди, гіперкінетичний розлад), виникнення специфічних труднощів шкільних навичок (дислексія, дисграфія, дискалькулія), знижують активність та працездатність, погіршують академічну успішність за обов'язковою державною програмою [2, с. 15; 10, с. 183].

Вкрай неприпустимим є прояви будь-яких видів насильства: необхідне дотримання загальнолюдських прав і показників фізичної, психологічної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу [6, с. 97].

Шкільні профілактичні програми з охорони психічного здоров'я демонструють знижений показник запобігання виникнення труднощів емоційно-вольової сфери. Існує потреба у підвищенні кваліфікації співробітників усіх типів закладів освіти щодо проблем психічного здоров'я у дітей і підлітків з метою своєчасного виявлення підвищеної тривожності, різкої зміни настрою, стійкого пригніченого стану, різко негативних думок учнів [10, с. 187–188].

Тож, завданнями команди психолого-педагогічних спеціалістів в початковій школі є систематичний профілактичний огляд динаміки розвитку дитини; забезпечення слушної соціально-психологічної обстановки, надання корекційно-розвиткових послуг для покращення навчальної діяльності. Активна співпраця між класним керівником, профільними вчителями, соціальними працівниками, шкільними психологами та навіть медичними фахівцями за потреби, може допомогти батькам вчасно виявити стресогенні та інші несприятливі фактори в шкільному середовищі, зменшити ризики для учнів початкових класів, правильно розпочати заходи психологічної підтримки [1, с. 4; 10, с. 187–188].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних психолого-педагогічних наукових працях теоретиків і практиків вкрай обмежена інформаційна довідка присвячена вивченню поняттю «психологічних умов». Наразі не існує чітко визначеного терміну. Як правило, зазначають, — психологічні умови є однією зі складових ефективного психологічного забезпечення самовизначення освітян, що передбачає стан розвитку пізнавальної та професійної мотивації до процесу

учіння, рівень шкільної готовності, цілеспрямованості, самоконтроль [2, с. 15].

В закордонних джерелах зазначено, що вдала підготовка до початку шкільного життя складається з соціальної, фізичної, інтелектуальної, емоційної та психологічної готовності [11, с. 193]. Вітчизняні вчені описують психологічну готовність дитини до навчання в молодшій школі як інтегральну характеристику допустимого рівня фізичної та психічної (мотиваційний, інтелектуальний, соціальний, емоційно-вольовий компонент) сфер розвитку дошкільника, що забезпечує можливість відносно спокійного пристосування до умов нового для нього середовища [3, с. 143]. Тому батькам і педагогам необхідно знати закономірності та вікові етапи розвитку дитини.

Поміж патогенних чинників, що спричиняють згубний вплив на психологічні умови середовища, найчастіше зазначають несприятливі стосунки у колективі, наявність конфліктів, спілкування з емоційно нестабільними й не зрілими людьми [2, с. 15].

Вітчизняні вчені Губіна С., Міщенко О., Олійник Т. та ін., наголошують на повній відсутності чи нестачі у навчальних закладах спеціального обладнання для проведення навчальної та корекційно-розвивальної роботи, а також невідповідність фізичного простору освітніх установ принципам універсального дизайну (до прикладу, архітектурна доступність) [9, с. 54].

Батьки мають сприяти утворенню позитивного ставлення дитини до школи та загалом освітньої діяльності, стимулювати до виконання правил шкільної буденності. Цілісна колективна чи мікрогрупова робота зі спільною метою, персональні обов'язки, почуття приналежності та особистого вкладу в загальну співпрацю формуються завдяки взаємній довірі та сприяють міжособистісним стосункам. Водночас завданнями педагогічного колективу є демонстрація позитивного, поважного та індивідуального ставлення до всіх учнів без винятку; грамотна організація навчально-виховного процесу молодших школярів; ознайомлення з правилами поведінки в закладі освіти, навчальними обов'язками тощо [3, с. 147; 10, с. 183].

Надалі підвищення академічної успішності можна виміряти за трьома аспектами, такими як, ставлення до навчання, отримані знання та закріплені навички. Оцінити ставлення можна за допомогою спостереження, самооцінки, оцінювання стосунків у колективі; рівень знань підтвердити через письмові чи усні завдання, завдяки виконанню проєктів, портфолію школяра [11, с. 184].

Постановка завдання. Метою статті є визначити перелік психологічних умов освітнього середовища та висвітлити їх значення у процесі освітньої діяльності дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Соціальне навколишнє середовище вагомо позначається на поведінці будь-якої людини. Відносно стійкі комунікативні зв'язки між індивідами визначають приналежність до певного виду великої чи малої соціальної групи. Великими вважають державу, націю, народ та інші спільноти, що характерні спільними економічними, релігійними, культурними ознаками. Малою групою називають значно вужчу громаду, об'єднану спільною справою: родина, шкільний клас, трудовий колектив, друзі тощо. Саме в них людина проводить більшу частину свого соціально активного життя в різний час [7, с. 119].

Від раннього до юнацького вікових етапів вагомий час дитина проводить в освітніх закладах різних типів, та саме для молодших школярів перебування в шкільному соціальному оточенні є суттєвою частиною нормального розвитку й соціалізації. Шкільні класи бувають дуже різними за величиною, характером і структурою внутрішніх міжособистісних стосунків, встановленими обов'язками в колективі різностатевих ровесників; можуть відрізнятися традиціями, цінностями і нормами взаємовідносин між старшими педагогами та однокласниками. Саме у початковій школі людина здобуває та закріплює основні інтелектуальні навички, а отримана оцінка, вербальне схвалення, визнання виконання учнем означених правил шкільного життя, відбивається наслідком на інтерес до змісту моральних норм поведінкових реакцій статусу школяра [2, с. 15; 5, с. 447; 7, с. 119].

Формування особистісних якостей, що обґрунтовує індивідуальність людини, можливе завдяки плавному своєчасному протіканню вікових етапів, досягненню новоутворень через провідну діяльність. Цим терміном описують діяльність, що виникає протягом нового соціального положення онтогенезу людини, допомагає вирішити психічні суперечності, сприяє появі новоутворень, свідчить про типовий віковий психічний розвиток. Оволодіння та вдосконалення цієї справи становить вагомий компонент становлення психіки індивіда [3, с. 63; 5, с. 440].

Для періоду молодшого шкільного віку провідною діяльністю називають навчальну, за якої дитина приблизно від 6 до 10 років засвоює основні інтелектуальні вимоги початкової школи.

Навчання – це свідомо діяльність, яку здійснює людина через новий досвід і зазнає змін, як у знаннях, поведінці, так і власних умінь та навичках. Очікується, що ці зміни допомагають розв'язувати життєві проблеми й адаптуватися до навколишнього середовища. Під час освітньої діяльності відбувається пригадування інформації, яка потім зберігається в довготривалій. Крім того, здобуті навички реалізуються на практиці задля вирішення певних питань. Фактори успішного опанування академічних знань залежить від багатьох компонентів (мотивація, учбові задачі, самоконтроль, самооцінка, рівень тривожності та стійкості школяра), що часто об'єднують в комплекс психологічних умов освітньої діяльності. Тобто вихідними внутрішніми чинниками є персональні характерні ознаки, комбіновані особливим чином [2, с. 15; 5, с. 99; 11, с. 183].

При виборі форм і психолого-педагогічних методів взаємодії з учнями молодшого шкільного віку, окрім стандартних закономірностей їхнього психічного розвитку, варто враховувати індивідуальний рівень мовленнєво-комунікативних складових, специфіку процесів сприймання та переробки навчальної інформації [6, с. 420]. Несвідомий вибір найбільш комфортних та ефективних персоналізованих способів засвоєння освітніх матеріалів може підказати вчителям унікальний стиль учбової діяльності кожної дитини. До прикладу, темп, ритм, стійкість, витривалість роботи психічних процесів, напруженість волевих зусиль, що працює в поєднанні з іншими психологічними умовами – емоційним станом, мотивами навчання, особливостями виконання поставленого завдання [7, с. 82].

Більше того, кожна дитина має індивідуальне сприймання фізичного навчального простору, тому класна кімната має бути безпечна, зручна, світла, яскрава, гнучка, аби учні мали змогу рухатись і безперешкодно залучатись до виконання різних вправ у складі різноманітних груп. Окрім цього, опанування навчальною інформацією та практичними вміннями є ефективним саме у багатогранному, неочікуваному, значущому для учня досвіді. Такий підхід до вивчення матеріалу передбачає універсальний дизайн простору, й водночас особистісно орієнтоване педагогічне спрямування на кожного здобувача, пристосування педагогами методів оцінювання рівня знань, викладання навчального змісту до індивідуальних освітніх потреб школяра [4, с. 32].

Фізична підготовка до перебування у школі передбачає сформовані відповідно до віку антро-

пометричні параметри, прийнятний стан здоров'я у всіх сферах розвитку, достатня сенсо-моторна інтеграція організму учня. У психологічній готовності найбільше виділяють мотиваційний (позитивне ставлення, стійке бажання до навчання у школі) та соціальний (змога адаптуватись до нових умов вагової частини життя школяра, чітко слідувати розширеним обов'язкам, вміння встановлювати міжособистісні контакти з однолітками та старшими людьми в цьому просторі). Саме тому підготовка до освітньої діяльності має забезпечувати формування безпечного переходу до нового соціального статусу – позиції школяра, який виконує власні права та обов'язки [3, с. 144]. На основі закономірностей розбудови освітньої діяльності в типовому онтогенезі, нами запропонована схема (див. рис. 1) зв'язку між мотивами, що викликають бажання навчатися, обов'язковими психічними новоутвореннями молодшого шкільного віку та відповідними перетвореннями в емоційно-вольовій сфері розвитку особи від 6 до 10 років.

За поданою схемою можна простежити, що першою активізується мотивація безпосередньо процесом навчання, пізнання нових даних, вирішення певних навчальних вправ (за Божович Л. І., Матюхіна М. В.). Згодом задоволення від подолання труднощів розв'язання задач посиляються досягненням нового соціального статусу, що розширюється через почуття обов'язку й відповідальності. У кінцевому підсумку зусилля, покладені

в процесі виконання навчальних завдань різних видів, винагороджуються заохоченням у вигляді бального оцінювання, що становить вершину «піраміди» мотивів породження навчальної діяльності [3, с. 154].

За результатами закріплення освітньої діяльності як провідної в житті молодшого школяра, з'являються два основні психічні новоутворення. Довільність пізнавальної сфери психічного розвитку допомагає більш усвідомлено регулювати власну активність, зокрема прояви емоційних реакцій. Рефлексія, завдяки самоаналізу, підвищує інтелектуальну роботу та встановлює орієнтири морально-етичних правил школяра як частини соціуму [3, с. 157–158]. Так, ці зміни можна назвати успішними результатами ускладнення емоційно-вольової сфери дитини молодшого шкільного віку.

Отже, комплексний підхід до облаштування комфортного безпечного навчального середовища та забезпечення сприятливої соціально-психологічної атмосфери в колективі учнів початкової школи, дозволить вибудувати дієві психологічні умови задля продуктивної освітньої діяльності й повноцінної соціалізації людини в майбутньому.

Висновки. Психологічними умовами освітньої діяльності молодших школярів в можна назвати інтегрований стан емоційно-вольової сфери розвитку особи (рівень стійкості або лабільності), обумовлений рівнозначним впливом внутрішніх компонентів і зовнішніх обставин навчально-вихо-

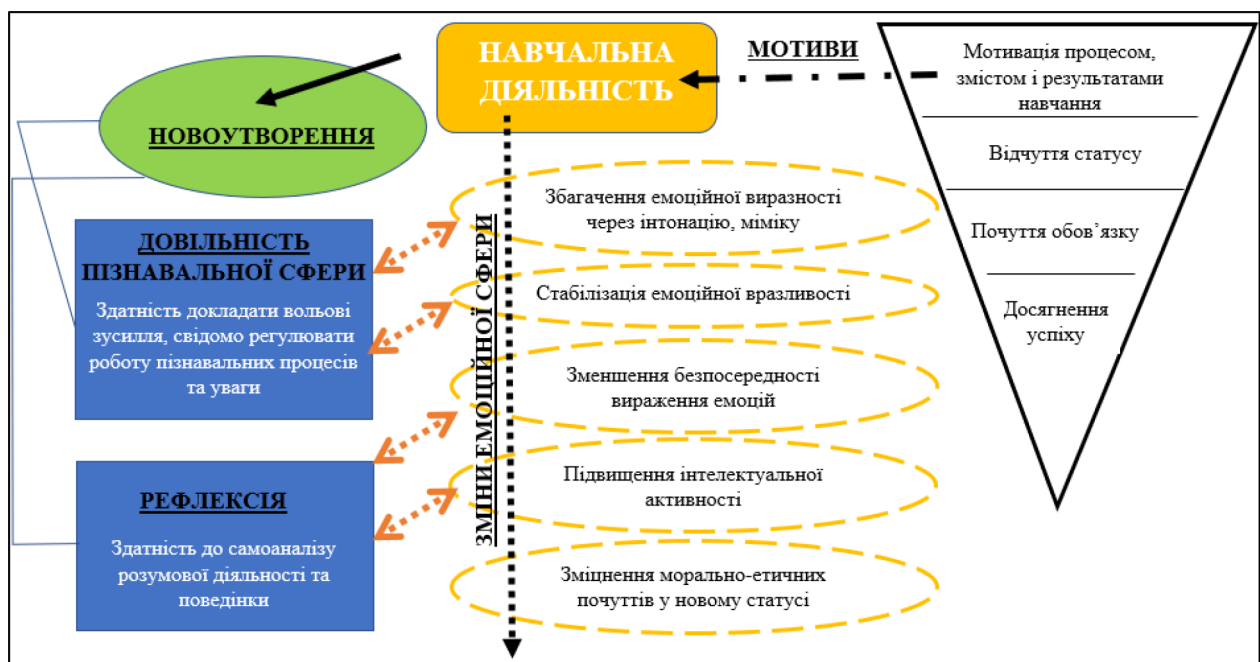

Рис. 1. Схема зв'язку мотивації учіння, новоутворень навчальної діяльності та їх вплив на емоційно-вольову сферу дітей молодшого шкільного віку

ваного середовища. Психологічні умови обґрунтовують вміння психіки дитини адекватно до контексту соціальної ситуації адаптуватися, реагувати, надавати зворотний зв'язок усім учасникам освітнього процесу, зберігати й відновлювати психічне здоров'я, що забезпечує успішне навчання.

Специфіка розбудованих психологічних умов у певному навчальному просторі може суттєво відобразитися на фізичному, соматичному, емоційному, та, зокрема, психічному стані всіх учасників освітнього процесу, що одразу позначається на соціалізації та успішності досягання безпосередньої мети навчально-вихованої роботи. Поняття психологічних умов об'єднує внутрішні особистісні властивості індивідів і зовнішні фактори освітнього середовища. Залежно від стану,

інтенсивності та особливостей поєднання цих чинників, обумовлюється ефективність опанування академічних знань, досягання мети навчання, виховання особистості в соціумі й особистісного самовдосконалення людини.

Всім учасникам освітнього процесу необхідно бути обізнаними щодо психічного здоров'я, своєчасного розпізнавання проблем емоційно-вольового розвитку, соціальної активності в процесі навчання і виховання особистості. Психологопедагогічні представники освітніх організацій та батьки школярів мають знати механізми соціалізації дітей в актуальні вікові періоди, враховувати їх вікові та індивідуальні особливості, володіти методами надання першої психологічної допомоги.

Список літератури:

1. Атемасова О.А. Практична психологія у початковій школі. *Сер. Бібліотека шкільного психолога*. 2010. 160 с.
2. Паламар Б. Психологічні умови та вплив негативних чинників на ефективність навчання в закладі вищої освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. Вип. 37 (1). 2022. С. 14–20.
3. Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. Вікова психологія : навч. посібник. *Центр учбової літератури*. 2012. 376 с.
4. Софій Н.З. Універсальний дизайн в освіті: посібник. «Видавничий дім «Плеяди». 2015. 76 с.
5. Токарева Н.М. Шамне А.В. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник. 2017. 548 с.
6. Фіданян О., Войцехівський М., Дідур О. Організація освітньої діяльності в закладах освіти Києва в умовах воєнного стану. *Методичні рекомендації : навч.-метод. посіб.* 2024. 428 с.
7. Шиліна Н.Є. Основи психології: Навч.-метод. посібник для студентів усіх спеціальностей. 2007. С. 128.
8. Horishna N., Polishchuk V., Slozanska H., Hlavatska O. Trends in the development of inclusive education in Ukraine. *Educational Dimension*. 2020. Volume 3. P. 103–116.
9. Oliinyk T., Mishchenko O., Iievliev O., Saveliev D., Hubina S. Inclusive Education In Ukraine: Conditions Of Implementation And Challenges. *Brazilian Journal of Education, Technology and Society*. 2023. V. 16, se 2, P. 50–62.
10. Schulte-Körne G. Mental Health Problems in a School Setting in Children and Adolescents. *Deutsches Ärzteblatt International*. 2016. Vol. 113(11). P. 183–190.
11. Supriyanto J. Development of an Integrated Curriculum Based on the Pyramid of Learning in Improving Student Learning Activities at the Darul Ma'arif Surakarta Integrated Islamic Elementary School. 2023. *Jurnal Studi Manajemen Pendidikan*. Vol. 7, No. 1. P. 183–200.

Melnyk V.M. THE IMPORTANCE OF PSYCHOLOGICAL CONDITIONS IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL ACTIVITY OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN

The article highlights the characteristics of primary school age as one of the age periods of typical mental development of individuals. There is the latest scientific and methodological literature analysis about development of a supportive school space in a sensitive period. These changes involve the emergence of new responsibilities, the expansion of the circle of communication in an unfamiliar physical space. So there is an increased need for integrated cooperation between parents and psychological and pedagogical staff to support children's mental health and the safe launch of targeted educational activities.

As a result of the theoretical analysis of domestic and foreign sources, the concept of "psychological conditions" is broadly described, and a list of external and internal psychological conditions that significantly affect the success of primary school students' educational activities is established. The article comprehensively reveals the importance of establishing favorable psychological conditions for an effective educational process, intellectual activity, realization of self-control skills, and accumulation of social experience in a new context.

The article suggests ways of arranging the physical space of the classroom and methods of psychological and developmental orientation of teachers and school psychologists to prevent difficulties in the educational

process, emotional relief, which will help students overcome stressful circumstances, prevent the complicated consequences of false psychological conditions of education in the primary link of secondary education. It was considered that creating a favorable atmosphere of security and psycho-emotional comfort will help junior pupils to be calm, stable, balanced, and enhance their own emotional intelligence.

The article presents a scheme of the relationship between motivation, psychological new formations of educational activity (reflection, arbitrariness of cognitive activity) and further improvement of the emotional-volitional sphere in primary school children.

Key words: *psychological conditions, school age, educational institution, educational environment, learning activities, primary school, junior school children.*